

СТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ДЛЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ДІТЕЙ У КРИМУ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ - ПОЧАТОК ХХ СТ.) У СУЧАСНИХ ІСТОРІОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛАХ

Е. С. Сімакова

Аналізується сучасний історіографічний період проблеми становлення та розвитку соціально-педагогічних установ для дітей у Криму в другій половині ХІХ – початку ХХ ст. Розглядається масив літератури після 1991 р. з питань організації опіки та піклування на Півдні України. Розкриваються особливості кожної з праць, виділяються їхні спільні та відмінні риси, визначаються найбільш близькі праці до досліджуваної проблеми.

Ключові слова: опіка та піклування, соціальні заклади для дітей у Криму, сучасний історіографічний період.

Сімакова Э. С. Становление социальных учреждений для несовершеннолетних детей Крыма (вторая половина ХІХ – начало ХХ ст.) в современных историографических источниках
Анализируется современный историографический период проблемы становления и развития социально-педагогических учреждений для детей в Крыму во второй половине ХІХ – начале ХХ в. Рассматривается большой массив литературы после 1991 г. по вопросам организации опеки и попечительства на Юге Украины. Раскрываются особенности каждой из работ, выделяются их общие и отличительные черты, определяются наиболее близкие к изучаемой проблеме.

Ключевые слова: опека и попечение, социальные учреждения для детей в Крыму, современный историографический период.

Simakova E. S. Formation of social institutions for minor children in Crimea (second half of ХІХ – early ХХ century) in modern historiographical sources.

The author analyzes the modern historiographical period of the problem of formation and development of social and educational institutions for children in Crimea in the second half of ХІХ – early ХХ century. The article studies a number of literary sources published in national and foreign science after 1991 regarding the issues of welfare organization on the South of Ukraine during the period under study. The article discovers the peculiarities of each work, highlights their common and distinguishing features, and notes the closest ones to the problem under study.

Keywords: welfare, social institutions for children in Crimea, the modern historiographical period.

Постановка проблеми. Інститут опіки і піклування завжди був невід'ємною складовою державної системи охорони дитинства та відображав ставлення суспільства до охорони та виховання дітей, забезпечення гідної життєдіяльності певним суспільним групам.

До кінця 80-х рр. ХХ ст. тема громадського піклування та благодійності в дореволюційній Україні і Криму так і не стала предметом самостійного дослідження. Лише починаючи з 1991 р. (у сучасний історіографічний період) з'явилася низка наукових досліджень і публікацій, присвячених проблемам діяльності окремих установ і товариств, що займалися опікою та піклуванням неповнолітніх дітей у другій половині ХІХ – початку ХХ ст. Дослідники стали виявляти інтерес до різних аспектів цієї проблеми як в історичній, так і в педагогічній науці. У вітчизняну науку повернулися принципи свободи слова та плюралізму, що дало змогу досліджувати окреслену проблему. Із 1991 р. вчені країн СНД отримали можливість без перешкод вивчати історію опіки, піклування та благодійності дореволюційного періоду з точки зору сучасних наукових позицій. Проте до вичерпного аналізу історії становлення соціальних установ розглянутого періоду ще далеко, що пояснюється великою кількістю публікацій, присвячених його дослідженню.

Вивчення й узагальнення досвіду становлення та розвитку кримської системи соціально-педагогічних закладів для дітей, окремих її інститутів, сприятиме ефективнішому регулюванню суспільних відносин, удосконаленню роботи сучасних установ для дітей-сиріт та інших категорій неповнолітніх, що потребують захисту держави або приватних благодійних об'єднань. Адже інститут опіки і піклування на сучасному етапі історичного розвитку України потребує вдосконалення як законодавчого, так і гуманітарно-педагогічного регулювання з урахуванням національного історико-соціального досвіду та традицій українського народу.

Науковий аналіз становлення та розвитку інституту опіки і піклування у Криму дозволяє глибше зрозуміти специфіку розвитку української освіти та піклування, відтворити систему соціально-педагогічних відносин, що характеризували самотність педагогічної системи на Півдні України, забезпечували послідовність розвитку сучасної системи соціальних закладів на півострові.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Уперше проблемою становлення та розвитку соціальних закладів у другій половині ХІХ – початку ХХ століття в Україні почали займатися А. Аблятипов (становлення й розвиток інтернатних закладів освіти в Криму), В. Виноградова-Бондаренко (виховання безпри-

тульних дітей в Україні в 20-х роках ХХ століття), І. Мицишина (моральне виховання української молоді у процесі співпраці школи, греко-католицької церкви і громадськості у Галичині), Р. Волянчук (педагогічний аспект опіки дітей і молоді в Галичині), І. Комар (опікунська діяльність релігійних організацій Української греко-католицької церкви у Галичині), М. Дмитренко та А. Ясь (благодійність як атрибут громадянського суспільства), С. Поляруш (діяльність органів державної опіки та інших соціальних організацій на Лівобережній Україні), Ф. Ступак (історія суспільної опіки в Україні), В. Шпак (теоретичні та практичні засади реабілітаційної діяльності виправно-виховних закладів в Україні), Т. Янченко (проблеми соціально-педагогічної підтримки дітей в Україні, які потребували захисту).

Продовжували вивчати соціально-педагогічні аспекти освітньо-виховної діяльності різних суспільних інститутів другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Л. Березівська, С. Бричок, Л. Вовк, Р. Волянчук, О. Глузман, Т. Головань, Ю. Гузенко, Н. Дем'яненко, Л. Дровозюк, О. Ільченко, І. Комар, Л. Корж, Г. Круль, Л. Мокєєва, О. Нарадько, В. Покась, Ю. Походило, Л. Редькіна, Н. Рудий, О. Таранченко, В. Шевченко, В. Шпак, Л. Штефан, Т. Шушара та ін.

Істотний внесок у розробку концептуальних положень розвитку соціально-педагогічної освіти в Україні зробили В. Андрущенко, І. Бех, А. Капська, М. Стельмахович, О. Сухомлинська та ін. Ці праці вважаємо підґрунтям дослідження історії становлення та розвитку соціально-педагогічних закладів для неповнолітніх дітей у Криму у другій половині ХІХ – початку ХХ століття.

Формулювання мети статті. Мета цієї статті полягає в аналізі сучасного історіографічного періоду проблеми становлення соціальних установ для дітей у Криму у другій половині ХІХ – початку ХХ ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Національні особливості регулювання суспільних відносин у сфері опіки починають формуватися на українських територіях ще з ІХ ст. Інститут опіки та піклування розвивався до ХІХ ст., забезпечуючи захист різним категоріям населення у період відсутності української державності. Складні історичні події 1917–1919 рр., голодомор 1932–1933 рр., Друга світова війна спричинили появу великої кількості дітей, позбавлених батьківської опіки, та сиріт. У СРСР надавався пріоритет державним формам опіки, а не сімейним, розв'язуючи тим самим проблему бездоглядних дітей та їх ідеологічного виховання [2].

За останні двадцять років вітчизняними і зарубіжними вченими було багато зроблено у справі вивчення феномену громадського піклування Російської імперії в цілому, Криму зокрема. Ними опубліковано велику кількість узагальнюючих праць з історії соціальної педагогіки.

Спочатку звернемося до аналізу дисертаційних робіт російських учених, захищених після розпаду СРСР, в яких розглянуто питання піклування неповнолітніх, становлення та розвитку соціальних інститутів для дітей у Російській імперії у другій половині ХІХ – початку ХХ ст. Такі роботи починають з'являтися одна за одною на початку ХХІ століття.

Перш за все, необхідно відзначити тих дослідників, чії роботи характеризуються цілісністю охоплення як географічного (вся Російська імперія), так і фактологічного матеріалу. До них можна віднести історика Марію Володимирівну Ратур. У своїй роботі «Розвиток системи громадського піклування дітей і підлітків у Росії (1881–1894 рр.)» (2004) вона узагальнює соціально-історичний досвід допомоги дітям у країні, дає детальну характеристику піклування неповнолітніх, виділяє основні напрямки, види та форми допомоги дітям і підліткам [7].

Серед останніх захищених у Російській Федерації дисертацій за тематикою даного дослідження необхідно відзначити роботу Катерини Сергіївни Мішакової, присвячену вивченню становлення та розвитку дошкільних освітніх установ у Росії другої половини ХІХ – початку ХХ ст. [4] У своїй праці дослідниця зверталася не лише до суто дошкільних установ, але й соціальних, адже в той час бездомних дітей і сиріт від двох до семи років направляли в спеціалізовані дошкільні установи та ясла цілодобового перебування. Дослідження К. Мішакової дуже близьке до захищеної раніше в Україні (2008 р.) дисертації Т. Головань на тему «Становлення та розвитку дошкільних освітніх установ у Таврійській губернії у другій половині ХІХ – початку ХХ ст.» [1].

Низка російських авторів у своїх роботах обмежили територіальні рамки своїх досліджень певною частиною Російської імперії чи окремою губернією. Найбільший інтерес для нас мають праці Л. Хотємова, А. Петрова, М. Ковальова [7]. Незважаючи на те, що автори присвячують свої роботи, більшою мірою, вивченню опіки та піклування в конкретній частині Російської імперії, кожен із них виділяє передумови становлення системи громадського піклування в країні в цілому, чинники, що впливають на цей процес: аналізують історіографію і джерельну базу дослідження, називають законодавчі документи, що регулювали створення соціальних установ у всій Росії для неповнолітніх сиріт і безпритульних. Результати названих вище наукових розвідок є важливими для проведення нашого дослідження.

Велика кількість російських дисертацій сучасного історіографічного періоду присвячена благодійності та милосердю, які мають безпосереднє відношення до теми цієї роботи (наприклад, праці С. Агуліної, Е. Горбунової, Д. Пашенцева [4]).

Проаналізуємо наукові роботи та публікації українських учених кінця ХХ століття, в яких розглянуто питання піклування неповнолітніх, становлення та розвитку соціальних інститутів для дітей в Україні та Криму як складової частини Російської імперії в другій половині ХІХ – початку ХХ ст.

У 1996 р. Світлана Іванівна Поляруш захистила першу в Україні кандидатську дисертацію, де соціальна допомога та філантропія вивчалися як окремо взяті явища. Дослідниця охарактеризувала діяльність органів державної опіки та інших соціальних організацій на Лівобережній Україні в 1775 – 1918 рр. [6].

Взагалі, тема громадського піклування, соціальної опіки неповнолітніх дітей настільки тісно пов'язана у всіх своїх аспектах з історією розвитку благодійності в країні, що практично кожна робота з філантропії містить досить багато цінного матеріалу й про соціальні установи.

Тому вважаємо, що ці дисертації належать також до історіографії цього дослідження.

У 1997 р. Федір Якович Ступак захистив дисертацію, присвячену історії благодійних товариств Києва дорадянських часів [10, с. 14]. Учений запропонував таку класифікацію благодійних організацій: об'єднання допомоги учням і студентам; товариства взаємодопомоги, які надають підтримку за національністю та релігією; філантропічні організації медичного типу; благодійні товариства загального типу. Однак ним не були виділені такі важливі благодійні товариства, які існували того часу в Україні, як спілки, створені для опіки немовлят і дітей дошкільного віку. Пізніше, в 2010 р. Ф. Ступак захистив докторську дисертацію, присвячену історії благодійності та суспільної опіки в Україні в кінці XVIII – на початку XX ст.

Філантропію Півдня України на початку XXI ст. став вивчати історик Юрій Іванович Гузенко. У своїй дисертації, захищеній у 2004 р., він уперше розглядає діяльність громадських благодійних товариств на Півдні України у другій половині XIX – на початку XX ст. [2]. У роботі розкривається процес створення законодавства у галузі філантропії, досліджуються причини виникнення благодійних товариств, висвітлюються методи їх роботи, форми надання допомоги бідним верствам населення, дається порівняльний аналіз їх структури, способів залучення коштів, профілактичні заходи щодо запобігання розповсюдження злиднів. У цілому, Ю. Гузенко розглядає у своїй дисертації лише благодійні товариства, що допомагають дорослому населенню. Діти фігурують у його дослідженні лише в одному параграфі про становлення та розвиток благодійних об'єднань допомоги учням і студентам в Бессарабській, Катеринославській, Херсонській і Таврійській губерніях. Соціально-педагогічні установи (притулки, ясла, інтернати та ін.) Ю. Гузенко не досліджував [2, с. 90]. Також він не виділив специфіку роботи благодійних організацій у різних повітах і градоначальстві Таврійської губернії.

Кримський історик, етнограф Антон Миколайович Савочка у своїй кандидатській дисертації, захищеній у 2012 р., звертається безпосередньо до вивчення громадської благодійності в Таврійській губернії (XIX – початок XX ст.) [9]. У дослідженні автор приділяє пильну увагу становленню та розвитку не тільки благодійних організацій та об'єднань, а й установ громадського піклування у всіх повітах Криму (Сімферопольському, Євпаторійському, Феодосійському, Ялтинському та ін.). А. Савочкою проведена ретельна робота зі збору, аналізу, обробки величезної кількості історичного та фактологічного матеріалу, який зберігається в головних бібліотеках та архівах України та Росії, в результаті чого у науковий обіг уведено великий масив неопублікованих джерел. У них детально описаний внесок різних благодійних товариств у Криму у створенні та фінансуванні більшої частини ясел, притулків, інтернатів та інших соціально-педагогічних установ для неповнолітніх дітей у різних містах Кримського півострова. Окремими параграфами дослідник виділяє дитячі притулки, а також товариства допомоги неповнолітнім. Далі свою дисертацію А. Савочка розширив і доповнив монографією «Благодійність у Таврійській губернії (1802–1920)», що вийшла у тому ж 2012 році.

В останнє десятиліття XX – перше десятиліття XXI ст. інтерес до проблеми соціальної допомоги неповнолітнім дітям значно зріс через появу і поступове загострення в молодій незалежній державі багатьох соціально-економічних проблем, пов'язаних із вихованням молоді. На хвилі цього в історико-педагогічній науці почали з'являтися роботи, які вивчали минулий успішний досвід нашої країни з подолання таких самих труднощів. До таких робіт належить захищена в 2006 р. дисертація Тамари Василівни Янченко «Проблеми соціально-педагогічної підтримки дітей, які потребували захисту, в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.)» [12]. У ній авторка аналізує характерні особливості та періоди розвитку соціально-педагогічної підтримки як суспільного явища другої половини XIX – початку XX ст., виділяє передумови становлення системи соціально-педагогічної підтримки дітей в Україні в досліджуваний період. До категорій дітей, які потребують захисту, Т. Янченко зараховує неповнолітніх із бідних родин, сиріт, а також дітей, схильних до правопорушень. Тамара Василівна в цей список чомусь не включила безпритульних дітей, хоча вони також з об'єктивних причин потребують соціально-педагогічної підтримки.

Назар Ярославович Рудий у своїй науковій роботі «Інститут опіки і піклування в Україні: історико-правове дослідження» аналізував правові та юридичні аспекти інститутів опіки та піклування в Україні. Автором були вивчені законодавчі основи існування в розглянутий нами період соціальних установ для неповнолітніх [8].

Теоретичні та практичні засади реабілітаційної діяльності виправно-виховних закладів в Україні розробила в 2005 р. у своїй докторській дисертації Валентина Павлівна Шпак [11]. В її роботі вперше цілісно досліджена в широких хронологічних рамках проблема теорії і практики реабілітаційної діяльності виправно-виховних закладів України та визначені й науково обґрунтовані етапи становлення та розвитку реабілітаційної діяльності виправно-виховних закладів у державі XIX – XX ст. Авторка простежила еволюцію ідеї педагогічної реабілітації важких у виховному сенсі дітей в авторських, експериментальних, виправно-виховних педагогічних закладах, проаналізувала та систематизувала законодавчі основи реабілітаційної діяльності світових і вітчизняних виправно-виховних закладів досліджуваного періоду. В. Шпак виявила специфіку педагогічної діяльності судів у захисті й охороні прав знедолених дітей, узагальнені практичні основи реабілітаційної діяльності виправно-виховних закладів означеного періоду в різних губерніях України, в тому числі у південних, зокрема Таврійській [11, с. 215].

Таким чином, починаючи з 2001 р., у вітчизняній історіографії спостерігається посилення уваги до проблем історії громадського піклування в різних регіонах нашої країни. Нині українські педагоги, історики та краєзнавці підготували монографічні та дисертаційні дослідження, що висвітлюють генезис опіки та піклування в Галичині, Херсонщині, Криму.

Останньому регіону у зв'язку з темою нашого дослідження приділимо особливу увагу. Сучасні вчені та педагоги, зокрема, вихідці з наукової школи РВНЗ «Кримський гуманітарний університет» (м. Ялта) на сьогоднішній день підготували кілька серйозних праць, які

допомагають розкрити певні особливості становлення та розвитку соціальних установ Криму другої половини XIX – початку XX ст. До них належать попередньо згадані нами дослідження Т. Головань «Становлення і розвиток суспільного дошкільного виховання у Криму (друга половина XIX – початок XX століття)» [1], Г. Круль «Доброчинно-просвітницька діяльність сім'ї Романових у Криму в другій половині XIX – початку XX ст.» [3] і праця Л. Мокеєвої «Становлення та розвиток благодійності і патронування в системі освіти Криму (XIX – початок XX ст.)» [5]. Ці наукові роботи насичені змістовним матеріалом, узагальненнями та висновками щодо конкретних соціальних установ для неповнолітніх дітей на Кримському півострові в досліджуваній період: дитячі притулки, ясла, колонії, інтернати в Керчі, Сімферополі, Ялті, Севастополі, Євпаторії, Феодосії. Цими авторами узагальнені і систематизовані відомості, отримані з великої кількості рідкісних джерел, цінних архівних матеріалів.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок. Вітчизняні вчені вивчають історію опіки та піклування з різних точок зору, намагаючись висвітлити феномен громадського піклування в Криму і Україні як багатогранне, комплексне явище. Проте більшість українських істориків і педагогів обходять увагою кримську тематику становлення та розвитку соціальних установ для неповнолітніх дітей, що перешкоджає формуванню узагальненого уявлення про соціально-педагогічні заклади другої половини XIX – початку XX ст. в межах Кримського півострова.

Отже, були досліджені лише окремі епізоди історії виникнення і розвитку соціально-педагогічних закладів у Криму. Ніяких узагальнюючих історіографічних або джерелознавчих досліджень, що всебічно та системно висвітлюють становлення соціальних установ для неповнолітніх дітей у нашому регіоні як постійне соціокультурне явище на даному етапі так і не було здійснено, що й зумовлює подальше проведення цього дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Головань Т. Становлення і розвиток суспільного дошкільного виховання у Криму (друга половина XIX – початок XX століття) : автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01 / Т. М. Головань. – Одеса, 2008. – 20 с.
2. Гузенко Ю. Становлення і діяльність благодійних об'єднань на півдні України в другій половині XIX – на початку XX ст.: на матеріалах Херсонської губернії : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Ю. І. Гузенко. – К., 2004. – 241 с.
3. Круль Г. Доброчинно-просвітницька діяльність сім'ї Романових у Криму в другій половині XIX – початку XX ст. : автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01 / Г. Л. Круль. – Ялта : КГУ, 2008. – 20 с.
4. Мишакова Е. Н. Становление и развитие дошкольных образовательных учреждений в России второй половины XIX – в начале XX в. : автореф. дис. канд. пед. наук по специальности 13.00.01 «Общая педагогика. История педагогики» / Е.Н. Мишакова. – Волгоград : издательство ВГСПУ «Перемена», 2012. – 18 с.

5. Мокеєва Л. Становлення та розвиток благодійності і патронування в системі освіти Криму (XIX – початок XX ст.) : автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01 / Л. Н. Мокеєва. – Ялта : КГУ, 2010. – 24 с.

6. Раттур М. В. Развитие системы общественного призрения детей и подростков в России (1881–1894 гг.) : дис. ... канд. ист. наук по специальности 07.00.02 «Отечественная история» / М. В. Раттур. – М., 2004. – 235 с.

7. Рудий Н. Інститут опіки і піклування в Україні: історико-правове дослідження : автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.01 / Н. Я. Рудий. – Львів : ЛДУВС, 2011. – 24 с.

8. Савочка А. Становлення і розвиток громадської благодійності в Таврійській губернії (XIX – початок XX століття) : автореф. дис. ... канд. істор. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / А. М. Савочка. – Сімферополь : Видавництво ТНУ ім. В. І. Вернадського, 2012. – 20 с.

9. Ступак Ф. Я. Діяльність благодійних товариств Києва другої половини XIX – початку XX століття : дис. ... канд. іст. наук за спеціальністю 07.00.01 / Ф. Я. Ступак. – К., 1997. – 210 с.

10. Шпак В. Реабілітаційна діяльність зарубіжних і вітчизняних виправно-виховних закладів у XIX – на початку XX ст. : монографія / В. П. Шпак. – Полтава : АСМІ, 2005. – 332 с.

11. Янченко Т. Проблеми соціально-педагогічної підтримки дітей, які потребували захисту, в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.) : автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01 / Т. В. Янченко. – Київ : Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова, 2006. – 20 с.

Цитувати: Сімакова Е. С. Становлення соціальних закладів для неповнолітніх дітей у Криму (друга половина XIX – початок XX ст.) у сучасних історіографічних джерелах / Е. С. Сімакова // Постметодика. – 2013. – № 5. – С. 59–62.

© Е. С. Сімакова, 2013. Стаття надійшла в редакцію 24.10.2013 р. ■